

*Забокрицький І. І.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного та міжнародного права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Анотація. У статті розглянуто транснаціональне громадянське суспільство як ознаку транснаціоналізації сучасного конституціоналізму. Проведено аналіз підходів до розуміння поняття транснаціонального громадянського суспільства та встановлено, що спостерігається активне формування транснаціонального громадянського суспільства як сукупності акторів громадянського суспільства, що оперують на кількох рівнях (локальному, національному та міжнародному, в їх взаємодії), таким чином координуючи свої зусилля для вирішення питань, що є спільними для багатьох держав світу.

Ключові слова: громадянське суспільство, транснаціональне громадянське суспільство, транснаціональний конституціоналізм, транснаціоналізація конституціоналізму.

Постановка проблеми. Традиційно одним із важливих складників сучасного конституціоналізму розглядають громадянське суспільство. Наприклад, В. Б. Ковальчук пропонує вважати громадянським суспільством «союз вільних індивідів, які, будучи правосвідомими членами спільноти, об'єдналися навколо основоположних правових цінностей і в організований спосіб та за допомогою самоврядних інститутів захищають свої права та свободи у відносинах з органами державної влади на основі системи правових норм та справедливої, демократичної процедури» [1, с. 60]. Як бачимо з цього визначення, науковець наголошує на інституційному аспекті та взаємодії з органами державної влади. В науці розглядаються також інститути громадянського суспільства в їх взаємодії з правовою державою, зокрема такими дослідниками, як Т. З. Гарасимів та Т. Ю. Дашо [2], громадянське суспільство як основа розвитку правової держави в контексті конституційної реформи [3], проблеми і шляхи побудови громадянського суспільства і правової держави [4] тощо. Однак об'єднує більшість сучасних досліджень підхід до розгляду громадянського суспільства саме в контексті сучасної держави, зокрема в рамках концепції правової держави. Громадянське суспільство традиційно розуміється як важливий елемент для формування такої та як гарантія належного обмеження влади, впливу на неї з боку суспільства, а отже, забезпечення конституціоналізму.

Проте, розглядаючи сучасні тенденції транснаціоналізації конституціоналізму, необхідно звернути увагу і на формування громадянського суспільства на транснаціональному рівні. Дедалі більше сучасних досліджень розглядають громадянське суспільство як феномен, що перестає бути прив'язаним чи замкнутим у рамках держави. Особливо це стосується питань, які є важливими для людства загалом, – екології чи за-

безпечення належного рівня безпеки. Важливими і такими, що є предметом уваги світової спільноти, є питання корупції, особливо враховуючи переміщення грошових потоків, одержаних внаслідок корупційних схем на міжнародному рівні та виведення їх в офшорні зони. Отже, не дивно, що сучасна глобалізація та дедалі більша інтеграція багатьох держав призводить до виникнення транснаціонального громадянського суспільства.

Метою статті є дослідження поняття транснаціонального громадянського суспільства як ознаки транснаціоналізації сучасного конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовне дослідження щодо еволюції міжнародних неурядових організацій у контексті розвитку громадянського суспільства було проведене Т. Р. Девісом [5]. Дослідник, зокрема, вказує, що лише нещодавно, після завершення холодної війни набули популярності в академічній літературі і міжнародній політиці такі терміни, як «транснаціональне громадянське суспільство» та «глобальне громадянське суспільство» [5, с. 2]. Згодом він наводить фактори, які спричинили розвиток транснаціонального громадянського суспільства, що можна поділити на 5 категорій: технологічні, економічні, соціальні, зовнішньополітичні та внутрішньополітичні. Так, із технологічних він виділяє розвиток дешевих авіаполетів та телекомунікацій, мобільні телефони та інтернет, до економічних зараховує періоди економічної глобалізації. Соціальними факторами виступають такі демографічні зміни, як урбанізація, і психологічні чинники, як-от формування «глобальної свідомості». До зовнішньополітичних пропонується зарахувати демократизацію, міждержавний мир, виникнення транснаціональних політичних питань, зростання міждержавних організацій та розвиток міжнародного права. Однак дослідник наводить також і фактори, які, навпаки, мають негативний ефект на розвиток транснаціонального громадянського суспільства, зокрема націоналізм. Що ж до внутрішньополітичних чинників, то, на думку автора, ступінь об'єднання і координації громадських організацій, природа їх цілей та наслідки їх дій можуть по-різному впливати як на розвиток, так і на занепад транснаціонального громадянського суспільства [5, с. 5–6]. Як бачимо, з цих міркувань дослідника можна дійти висновків, що всі фактори, які він наводить, так чи інакше є свідченням суспільного прогресу та глобалізації. Водночас технічний прогрес полегшує комунікації між людьми і дає змогу легко координувати зусилля між потенційними учасниками громадянського суспільства з різних держав, економічний розвиток свідчить про дедалі більше зростання взаємозалежності економік різних держав. Водночас економіки глобалізуються,

зростає роль світових економічних організацій, таких як Світова Організація Торгівлі (СОТ). Невипадково, що і розвиток Європейського Союзу починався в рамках економічного об'єднання, а чотири свободи внутрішнього ринку ЄС лежать в основі цього наднаціонального об'єднання. Підтримуємо також тезу про розвиток міжнародного права і міжнародних організацій, що також важливим чином сприяють дедалі більшій увазі до міжнародних питань і зростанню ролі міжнародного права.

Згодом Т. Р. Девіс аналізує розвиток транснаціонального громадянського суспільства в історичному аспекті, пропонуючи як відправний пункт XIX ст. та 1839 р., в якому виникла міжнародна організація проти рабства. Далі дослідник наводить такі приклади, як трудові права (Міжнародна організація працівників була створена у 1864 р.), мир (Міжнародне бюро миру, 1891 р.), виборчі права жінок (Міжнародний альянс жінок, 1902 р.) як об'єкти інтересу інституцій транснаціонального громадянського суспільства. Автор продовжує розглядом періоду після Першої світової війни, в якому були створені такі організації, як Міжнародна ліга за права людей (1922 р.). Однак, як переконує Т. Р. Девіс, незважаючи на періоди розвитку транснаціонального громадянського суспільства, як-от в період після Першої світової війни, коли відбувались поствоєнне економічне відновлення та технологічний розвиток, були і періоди занепаду, як-от «Велика депресія», коли значний спад у доходах міжнародних організацій, відповідно, позначився і на активності. Однак спостерігається значний розвиток після Другої світової війни. Розкриваючи своє бачення щодо майбутнього, Т. Р. Девіс вказує, що, незважаючи на загальний оптимізм щодо подальшого зростання транснаціонального громадянського суспільства, є певні фактори, які виглядають не так оптимістично, зокрема націоналізм, який у деяких державах може бути більш потужним, ніж транснаціональне громадянське суспільство. Наводиться також і такий цікавий приклад, що глобалізація попри, на перший погляд, фактору, що має спричинити розвиток транснаціонального громадянського суспільства може мати і зворотній бік медалі. Зокрема, хоча люди і стали завдяки технологіям ближчими один до одного, водночас вони стали більш свідомими і відмінними один від одного. Крім того, негативний вплив може мати і економічна глобалізація – зокрема, негативні наслідки для тих, хто не може належним чином конкурувати в світовій економіці, спричинили розвиток націоналістичних реакцій, що можуть підірвати транснаціональне громадянське суспільство. Ще як приклад автор наводить той факт, що інституції транснаціонального громадянського суспільства зазвичай спрямовані на розвиток «західних» цінностей, що можуть певною мірою конфліктувати, наприклад, із цінностями, поширеними в азійській культурі. Також певні сумніви наводяться і щодо їх ефективності та раціонального використання коштів. І, зрештою, останнім таким чинником є нереалістичні цілі, які можуть ставити перед собою деякі з інституцій транснаціонального громадянського суспільства, зокрема «інший світ є можливий» [5, с. 7–15].

Щодо вищезазначеного дослідження Т. Р. Девісом факторів, що впливають на розвиток або, навпаки, певний занепад транснаціонального громадянського суспільства, вважаємо, що ці фактори можна поділити на дві групи: ті, які за аналогією можуть застосовуватись і до представників традиційних та звичних нам інституцій громадянського суспільства, що діє в межах держави, та ті, що є особливими з огляду на унікальну природу

транснаціонального громадянського суспільства. Наприклад, звичним є звинувачення інституцій громадянського суспільства в недостатній ефективності та нераціональному використанні коштів, з огляду на те, що цілі, які вони ставлять перед собою, могли б бути із залученням меншої кількості ресурсів. Натомість конфронтація на рівні «глобальний-національний», що може проявлятися як у культурному, так і економічному націоналізмі, а отже, негативному ставленні до інституцій транснаціонального громадянського суспільства, є явищем, що притаманне громадянському суспільству лише на транснаціональному рівні.

Грунтовне дослідження щодо транснаціонального громадянського суспільства було проведене і такими авторами, як А. Бауеркампер та К. Гумб [6], які приділяють увагу як історичним аспектам проблематики, так і дослідженню актуальних питань. Зокрема, аналізується співвідношення таких понять, як «світове громадянське суспільство», «міжнародне суспільство», «глобальне громадянське суспільство» та «транснаціональне громадянське суспільство». На переконання авторів, терміни «світове громадянське суспільство» та «міжнародне суспільство» обстоюють прихильники неокантіанських ідеалів універсального громадянського суспільства, однак такі поняття все ще є здебільшого орієнтованими на державу і наголошують на змозі створити міжнародний уряд [6, с. 10]. Підтримуємо цю ідею, оскільки, наприклад, поняття «міжнародне суспільство» створює враження, що існує єдина спільнота, яка діє об'єднано. Те саме можна сказати і про поняття «світове громадянське суспільство», де акцентовано на понятті «світове», а отже, може наштовхнути на думку, що представники такого громадянського суспільства діють на єдиній світовій арені, репрезентуючи інтереси всього світу.

Далі автори проводять аналіз поняття «глобальне громадянське суспільство», вказуючи на недоліки такої концепції. Зокрема, наводиться такий аргумент, що сталою поняття громадянського суспільства не було помічено в світі протягом останніх двох століть і навіть нині є різні варіації громадянського суспільства, хоча існують і певні базові ознаки самоорганізації проти або поза межами держави. Також міжнародні організації, що репрезентують громадянське суспільство на міжнародному рівні, в основному приваблювали осіб із високим рівнем доходів. Іншим важливим аргументом є те, що ідея громадянського суспільства не була поширена рівномірно по світу, натомість в основному сконцентрована в північно-західній Європі [6, с. 10]. Надзвичайно влучним є аргумент, який підкреслює, що незважаючи на те, що ідеї конституціоналізму як доктрини обмеження влади дедалі більше поширюються у світі, їх не можна назвати універсальними, що ми продемонстрували на прикладі допустимості існування формальних типів конституціоналізму та ідей «ісламського конституціоналізму», що зосереджуючи лише на формі – наявності Конституції, а не її дієвості. А тому коли ми говоримо про транснаціоналізацію сучасного конституціоналізму, необхідно зважати, що маємо на увазі не повсюдність у світі, а притаманність спільних ознак у тих державах, які сповідують цінності та принципи сучасного конституціоналізму західного типу.

Далі А. Бауеркампер та К. Гумб вказують, що термін «глобальне громадянське суспільство» має також і серйозні аналітичні недоліки, та наводять основні аргументи на користь вживання терміна «транснаціональний» [6, с. 11–15]. Одним із них

виступає той, що поняття «транснаціоналізм» прагне охопити процеси над державою-нацією, а також «транснаціоналізм» все ще звертається до поняття держави-нації [6, с. 11–12]. В політичній ж науці, стверджують автори, «транснаціоналізм» використовувався як розширення національних рамок [6, с. 14]. Підсумовуючи, можемо стверджувати що термін «транснаціональне громадянське суспільство» нам видається більш вдалим і тому, що він не прагне відмовитись від важливості розуміння участі держави-нації, як ми розуміємо її нині, що очевидно було б передчасним (як у спробах запровадити терміни «світове» чи «глобальне» громадянське суспільство). Розуміючи, що учасники транснаціонального громадянського суспільства діють хоч і в інтересах, що виходять за рамки суто однієї держави, тим не менше з певною прив'язкою до неї, а також враховуючи, що питання, якими вони займаються, є важливими як для світового співтовариства загалом, так і для кожної окремої держави зокрема (наприклад, питання екології), такий термін більш влучно відтворює суть таких рухів, які прагнуть скоординувати діяльність на рівні більш ніж однієї держави.

Також автори цього дослідження, як і праця Т. Р. Девіса, показують розвиток транснаціонального громадянського суспільства в історичному аспекті, аналізуючи рухи проти рабства, рухи за мир, рухи жінок та асоціації робітників [6, с. 26–46], таким чином свідчать, що хоч ця концепція найбільш активно почала обговорюватись нині, однак історично вона прослідковується з XIX ст.

Подекуди в літературі простежується і певне ототожнення термінів «глобальне» та «транснаціональне» громадянське суспільство, вказуючи, що «глобальне або транснаціональне громадянське суспільство відіграє значну роль у глобальному управлінні <...> присутність організацій громадянського суспільства в міжнародних справах стає дедалі більш релевантним. Вони відіграють велику роль у формулюванні порядку денного, міжнародному правотворенні та управлінні, транснаціональній дипломатії <...> та імплементації і моніторингу ряду критичних глобальних питань, що варіюються від торгівлі до розвитку і зменшення бідності, від демократичного управління до прав людини, від миру до навколишнього середовища і від безпеки до інформаційного суспільства. Громадські організації, таким чином, є значними міжнародними акторами як поборники політичних рішень, надавачі послуг, брокери знань або просто наглядачами державних і міждержавних дій» [8, с. 2]. Погоджуємось із цим твердженням і зростанням впливу громадських організацій на міжнародному рівні. Але, як бачимо, тут оперують поняттями «глобальне» та «транснаціональне» громадянське суспільство як синонімами. На наше переконання, хоча понятійний апарат ще не є до кінця сформованим із цього питання, йдеться про одне і те саме явище – інституції громадянського суспільства, що оперують на рівні більш ніж однієї держави та зосереджені на вирішенні питань, які є спільними для більшості держав світу, а подекуди – і для світового співтовариства загалом.

Також у звіті, підготовленому Р. Маркетті, вказується, що підвищена присутність громадянського суспільства в міжнародних справах може бути інтерпретована в рамках ширшої ліберальної парадигми і в основному характеризується двома різними ролями, що відіграє громадянське суспільство. По-перше, вони відіграють ключову роль у промоції демократії шляхом утвердження прав людини, що узгоджується з ліберальним при-

пущенням, відповідно до якого справді демократична система може відбутись лише через залучення ефективної громадської думки, що робить свій вклад у політичну систему і тримає її під тиском необхідності звітності, а отже, таким чином актори громадянського суспільства посприяли легітимності міжнародної системи. По-друге, вони відіграли свою роль у наданні послуг, що призвело певною мірою до «приватизації» світової політики [8, с. 3]. Як бачимо, в цьому дослідженні звертається увага на роль такого транснаціонального громадянського суспільства в утвердженні прав людини та демократії, що є невідмінною складовою частиною конституціоналізму. Таким чином, і конституціоналізм у цьому контексті можна розглядати на транснаціональному рівні, на якому і діють актори транснаціонального громадянського суспільства.

У звіті вказується також і на глобальну неоднорідність транснаціонального громадянського суспільства, оскільки більшість західних організацій громадянського суспільства інтенсивно та транснаціонально поєднані між собою, зі значними зв'язками з організаціями в Латинській Америці і кількома державами у Південно-Східній Азії. Натомість інші частини світу все ще є від'єднаними. Росія, Китай, більшість Африки та країн арабського світу залишаються ізольованими від загального тренду росту транснаціонального громадянського суспільства, і це завдає шкоди довірі такому активізму як справді глобальному руху [8, с. 7]. І тому вказується, що більша ефективність дій транснаціонального громадянського суспільства може бути досягнута, коли дотримані такі умови:

- створення транснаціональних коаліцій і мереж щодо специфічних глобальних питань, з участю організацій громадянського суспільства з різних ділянок дій, так само як наукової спільноти і світу бізнесу;
- одночасне застосування різноманітних форм дій (кампанії публічної обізнаності, протести, лобіювання, альтернативні політики і практики);
- розгортання багаторівневої стратегії (локальний, національний, регіональний та глобальний), що є паралельним із багаторівневою структурою глобального управління;
- створення «вертикальних альянсів» з агенціями ООН, урядами-однодумцями та акторами бізнесу;
- присутність лідерів із харизмою, пристрасстю, кмітливістю, рішучістю та рефлексивністю;
- відсутність (або обмежена присутність) явних або прихованих інституційних перешкод і фільтрів [8, с. 9].

Підтримуємо такі аргументи, водночас хочемо підкреслити, що особливо важливим, на нашу думку, є розгортання багаторівневої стратегії, оскільки багато питань є водночас локальними та глобальними (наприклад, питання дотримання прав людини є важливим у кожній окремій державі та для глобальної спільноти і довіри до системи міжнародного права загалом; те саме стосується і питань екології та багатьох інших). А тому необхідно координувати зусилля на різному рівні, коли деякі дії можуть бути ефективнішими на локальному чи національному рівні, а деякі потребують уваги та координації зусиль на транснаціональному. Це можна порівняти із відомим принципом субсидіарності, відповідно до якого завжди треба починати з питання, чи може бути ефективно вирішене питання на локальному рівні, і якщо ні і більш ефективною є ескалація на рівень вище – йти таким шляхом знизу. Наприклад, у питанні забезпечення належного рівня екології, очевидно, що зусилля

спрямовані на посилення ролі відновлювальної енергетики чи зменшення рівня шкідливих викидів в атмосферу, будуть недостатніми, якщо такі дії будуть реалізовуватись лише однією чи кількома державами. Натомість для ефективного вирішення проблеми необхідна координація більшості, а в ідеалі – усіх держав світу.

Висновки. Зрозуміло, що питання діяльності транснаціонального громадянського суспільства є багатоаспектним, комплексним, та таким, що може бути предметом окремого дослідження – від історичних аспектів його формування до діяльності в різних сферах. Натомість нашою метою було показати, що існування транснаціонального громадянського суспільства – це вже визнаний факт. Попри певні термінологічні неоднозначності (оскільки подекуди вживаються і такі поняття, як «глобальне» чи «світове» громадянське суспільство), найбільш вдалим видається саме застосування терміна «транснаціональне громадянське суспільство» як такого, що не позбавляється прив'язки до держави-нації, натомість вказуючи, що такі інституції оперують на рівні поза межами держави. Однак їх роль для утвердження демократії, звітності, прав людини на транснаціональному рівні дає підстави стверджувати, що однією з ознак транснаціоналізації сучасного конституціоналізму є активне формування та розвиток транснаціонального громадянського суспільства як сукупності акторів громадянського суспільства, що оперують на кількох рівнях (локальному, національному та міжнародному, в їх взаємодії), таким чином координуючи свої зусилля для вирішення питань, що є спільними для багатьох держав світу.

Література:

1. Ковальчук В. Б. Громадянське суспільство як правова категорія. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острого, 16–17 листопада 2012 р. С. 57–60.
2. Гарасимів Т. З. Основні інститути громадянського суспільства та правової держави: засади взаємодії / Т. З. Гарасимів, Т. Ю. Дашо. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки* : збірник наукових праць. 2015. № 813. С. 96–107.
3. Славна О. В. Громадянське суспільство як основа розвитку правової держави в контексті конституційної реформи. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 1. С. 16–19.
4. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови. *Право України : Юридичний журнал*. 2010. № 7. С. 12–17.
5. Davies T. R. (2008). *The Rise and Fall of Transnational Civil Society: The Evolution of International Non-Governmental Organisations*

- since 1839 (Report No. CUTP/003). London, UK : Department of International Politics, City University London, ISSN 2052-1898.
6. Bauerkämper, Arnd & Gumb, Christoph, 2010. "Towards a transnational civil society: Actors and concepts in Europe from the late eighteenth to the twentieth century". Discussion Papers, Research Group Civil Society, Citizenship and Political Mobilization in Europe SP IV 2010-401, WZB Berlin Social Science Center.
  7. Забокрицький І. І. Допустимість існування «формальних» моделей конституціоналізму (на прикладі концепції «Ісламського конституціоналізму»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015 № 15. Том 1. С. 55–58. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_1/17.pdf
  8. Marchetti R. The Role of Civil Society in Global Governance. Report on the joint seminar organized by the EUISS, the European Commission / DG Research, and UNU-CRIS (Brussels, 1 October 2010). URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Civil-Society_Report.pdf

Забокрицький І. І. Транснаціональне громадянське суспільство як признак транснаціоналізації сучасного конституціоналізму

Анотація. В статті розглянуто транснаціональне громадянське суспільство як признак транснаціоналізації сучасного конституціоналізму. Проведено аналіз підходів до розуміння поняття транснаціонального громадянського суспільства та встановлено, що спостерігається активне формування транснаціонального громадянського суспільства як сукупності акторів громадянського суспільства, що оперують на кількох рівнях (локальному, національному та міжнародному, в їх взаємодії), таким чином координуючи свої зусилля для вирішення питань, що є спільними для багатьох держав світу.

Ключеві слова: громадянське суспільство, транснаціональне громадянське суспільство, транснаціональний конституціоналізм, транснаціоналізація конституціоналізму.

Zabokrytsky I. Transnational civil society as a feature of transnationalization of modern constitutionalism

Summary. The article analyzes transnational civil society as a feature of the transnationalization of modern constitutionalism. The analysis of approaches to the understanding of the concept of transnational civil society is conducted and it is found that there is an active formation of a transnational civil society as a set of actors of civil society operating on several levels (local, national and international, in their interaction), thus coordinating their efforts to resolve issues, which are common to many countries of the world.

Key words: civil society, transnational civil society, transnational constitutionalism, transnationalization of constitutionalism.